

Vertrouwen als vierde basis

42

Emeritus hoogleraar **Dolf van den Berg** concludeert dat vertrouwen een onontbeerlijk element is in leerprocessen en onderwijs kenmerkt. Hij baseert zich op eigen onderzoek en ziet een relatie met de Self-Determination Theory (zie pagina 20-22). En met de drie klassieke kwaliteiten: geloof, hoop en liefde.

Autonomie, competentie en verbondenheid zijn drie fundamentele menselijke behoeften die verband houden met persoonlijke groei en welbevinden, zoals beschreven in de *Self Determination Theory*. In aanvulling zie ik ook 'het krijgen van vertrouwen' als belangrijke basisbehoefte, sterker nog: vertrouwen is wat mij betreft de katalysator van de driebasis-behoeften (Van den Berg, Stevens & Vandenberghe, 2013, pag. 123-127).

Deze zienswijze is mede ingegeven door de uitkomsten van het onderzoek op het Titus Brandsmalyceum, een school voor havo, atheneum en gymnasium in Oss (Van den Berg, Stevens & Vandenberghe, 2013, pag. 69-96; Van den Berg, 2014, pag. 173-178). Het doel van dit onderzoek was om na te gaan hoe de autonomie van docenten zich verhoudt tot het functioneren van de leidinggevende. Er stonden drie vragen centraal: *Waarom moeten of willen mensen veranderen? Wat zijn daarbij hun onderliggende drijfveren en overtuigingen? En: Hoe groot is hun verandercapaciteit?*

In de school kregen docenten de vrije hand om zich bezig te houden met bijvoorbeeld het zelfstandig kiezen voor een nieuwe lesmethode, het meehelpen aan de ontwikkeling van een masterclass science of de omvorming van de school tot een cultuurprofiel school. Docenten gaven aan dat zij voor deze onderwerpen door de schoolleiding gevraagd waren, vanuit het volste vertrouwen dat het hen zou lukken. Docenten kregen zo de autonomie, waaraan zij veel behoefte hadden. Mede door deze *groeïende autonomie* konden de docenten tegelijkertijd hun competenties ontwikkelen en konden ze hun persoonlijke deskundigheid meer en meer laten zien. Hierdoor groeide ook hun zelfvertrouwen. Docenten gaven aan dat ze prijs stellen op feedback van die personen die hen vertrouwen gegeven hebben. Dat bleek een belangrijke voorwaarde voor hun zelfbevestiging en gevoel van eigenwaarde. Vertrouwen gaat dus ook samen met het geven en krijgen van aandacht, een belangrijk aspect van verbondenheid. Niet alleen leidinggevend en leraren, maar

Goed onderwijs is onderwijs dat deugt. Met vertrouwen als katalysator.

behoefte

ook leerlingen vragen om vertrouwen in hun ontwikkelingsmogelijkheden en om ruimte in hun proces van leren. Ook zij willen zich op basis van vertrouwen gekend weten; ook zij vragen om een veilige hechting op basis waarvan zij het vertrouwen van leraren daadwerkelijk kunnen ontvangen. Het geven van vertrouwen aan elkaar blijkt onvoorwaardelijk. Het is de basis voor de ontwikkeling van autonomie, competentie en verbondenheid, samenhangend met trouw zijn aan jezelf, aan je eigen keuzes en kwaliteiten, aan de ander en vooral aan de waarden van je school en de samenleving.

Vertrouwen als alledaagse deugd

Goed onderwijs is onderwijs dat deugt (Van Manen, 1994; De Ruyter & Kole, 2013; Claasen, 2013). Een deugd is een voortreffelijke eigenschap die bijdraagt aan de ontwikkeling van jezelf en de ander; het is een vermogen of kracht om iets te realiseren (Van den Berg, 2015, pag. 176). In onderwijs en opvoeding zijn deugden ingekaderd in de pedagogische relatie met de leerlingen. Vanuit deze relatie probeert de leraar zichzelf aan de leerling te geven, hem of haar volop te begrijpen en zijn of haar werkelijkheid serieus te nemen. Dit leidt tot een vorm van co-existentie, waarin het geven én ontvangen van vertrouwen essentieel is. Dit vertrouwen is een alledaagse deugd, niet te vergelijken met de traditionele moraliteitskaders, maar eerder te zien als een eigenschap waarbij je gelooft in iemand, in zijn talenten en in zijn bereidheid om te ontvangen.

● **Geloof**

Geloof is vertrouwen in je eigen kracht of die van de ander. De leidinggevende of de leraar doet een beroep op wat de ander aan mogelijkheden heeft. Alles wat de betrokkenen in de school goed doen, vertrekt vanuit het vertrouwen in elkaar. Vertrouwen geef je als je gelooft in iemand, in het talent en het goede van de ander en in zijn/haar bereidheid om dat te delen

met elkaar. Zo kun je worden wie je bent. Hier voor is een bereidheid nodig de ander in zijn 'zijn' te aanvaarden en te respecteren. Op deze manier wordt de deugd van geloof een belangrijke 'leerstelling' voor het onderwijs (Borgman, 2011).

De leraar moet het onderwijs zo inrichten dat alle leerlingen er optimaal van profiteren, ook de zwakkere leerlingen. Het is verleidelijk om bij zwakkere leerlingen vooral te kijken naar wat ze niet (meer) kunnen en naar wat er fout gaat. In het onderwijs zijn we geneigd naar de 'onvoldoende' te kijken. Vanuit de deugd van geloof gaat het erom na te gaan welke mogelijkheden iedere leerling heeft en te bezien welke vooruitgang mogelijk is. Geloof in het onderwijs is een uitgesproken aanvaarding van iemands kwaliteiten en gebreken.

In *Herstel van de pedagogische dimensie in de ontwikkeling van mens en wereld* (Van den Berg, 2015) gaf ik bijvoorbeeld aan hoe bij autistische en narcistische persoonlijkheden versterking en groei mogelijk is. Als voorbeeld gaf ik een korte schets van de levensloop van de Britse wiskundige Alan Turing, die voor de Britse geheime dienst de gecodeerde berichten van de Duitsers wist te ontcijferen. Hierdoor kon de Tweede Wereldoorlog aanzienlijk worden bekort:

'... wat we uit dit drama kunnen leren, is dat wat zogenaamd afwijkt van gangbare leef- en werkpatronen, toch een potentie en een belofte in zich draagt. Wat niet voorspelbaar is, wat niet altijd zichtbaar is en waarvan op voorhand moeilijk kan worden ingeschat wat het zal brengen, kan tot bijzondere uitkomsten leiden. Daarom is het de moeite waard te blijven geloven in het potentieel van ieder mens. In beginsel is dat oneindig!' (pag. 191).

● **Hoop**

In principe is hoop een vermogen om de toekomst beter tegemoet te treden. Het gaat om je gerichtheid die toekomst te willen verkennen. Volgens Borgman (2011) scheidt hoop nieuwe mogelijkheden en verantwoordelijkheden:

'Nieuwe mogelijkheden om te leven in de ruimte van hoop, dankzij het geloof dat het ware en volle leven aan het aanbreken is in de onvolmaakte fragmenten die er ondanks alles van gerealiseerd worden, waar en door wie dan ook' (pag. 19 en 111).

Deze nieuwe mogelijkheden vormen de hoop als dragende grondslag van opvoeding en onderwijs. Precies daar ligt het speelveld van vertrouwen in de ontwikkelingsmogelijkheden van leerlingen, leraren en leidinggevendens.

In zijn studie *Das Prinzip Hoffnung. Wunschkilder des erfüllten Augenblicks* wijst Bloch (2013) op het belang van het 'nog-niet-bewuste', waarmee hij doelt op het opdoen van steeds nieuwe ervaringen voor de ontwikkeling van jezelf en de gemeenschap. Het verlangen naar het 'nog-niet-bewuste' of het 'nog-niet-gewordene' vormt de geboorteplaats van het nieuwe. Volgens Bloch vormt hoop een belangrijk ingrediënt van onze bestemming, onze toekomst. Hoop is een wezenskenmerk van de mens. Toegespitst op de jonge mens schrijft hij het volgende:

'Het gaat om de jonge mens, die weet wat de stem van morgen betekent. De jeugd gelooft dat zij vleugels heeft voor het snel bereiken van wat hen naar hun mening toekomt; zij voelt zich geroepen in te treden in de wereld van de volwassenen; zij voelt zich bevrijd om het geheim van het leven te ontdekken; zij voelt de toekomst glanzen. De stem van het anders-zijn, het beter-zijn en het mooier-zijn wordt door hen duidelijk gehoord: het leven heet voor hen "morgen"; de wereld is hun plaats.' (pag. 132)

De jonge mens 'is in-mogelijkheid' met een groot vertrouwen in wat bereikbaar en haalbaar is voor de toekomst.

● **Liefde**

Liefde betekent de ander accepteren en respecteren: vertrouwen in zijn uniciteit. Het gaat om de keuze of opdracht de bestemming van de ander tegemoet te treden. Toegepast op het onderwijs ontvangen we elkaars beschikbaarheid (Van den Berg, 2015, pag. 2010-202; Luypen,

Een gesprek met Tom Brocks, rector op het Titus Brandsmalyceum

1962, pag. 237-239). Het geven van vertrouwen maakt daarvan deel uit.

Onderwijs wordt in principe gekenmerkt door een cyclisch karakter van ‘geven en ontvangen’ (Banning, 2015). Een leraar geeft zijn vertrouwen: hij of zij is vrijgevig vanuit de idee dat de leerlingen hiervoor openstaan en het zullen ontvangen. Hierbij is sprake van een ‘principiële wederkerigheid’ tussen leraar en leerlingen.

‘Vervolgens mag hij – in de regel – merken dat deze inzet wordt gezien en gewaardeerd door de kinderen. De warmte, het mee willen doen, de waardering in bijvoorbeeld een dankbare blik zijn allemaal zaken die de leerlingen aan de leraar schenken (het geven van de leerlingen in de vorm van het willen aannemen en willen meedoen). Zo mag de leraar in zekere zin terug ontvangen wat hij geschonken heeft. Het is dan ook niet vreemd dat dit terug ontvangen tot (diepe) voldoening en zelfs dankbaarheid leidt.’ (pag. 166).

Niet iedereen vindt het gemakkelijk liefde of vertrouwen te ontvangen. Ook niet iedereen wil of kan beantwoorden aan de verwachtingen die een ander heeft. Men is bang het vertrouwen te verliezen of iemand te worden volgens de bedoelingen van de gever. Toch blijft onderwijs in principe altijd gekenmerkt door de relatie tussen de persoon die geeft en de ander die ontvangt of poogt te ontvangen (Van den Berg, 2015, pag. 170). Het gaat om het aanvaarden van elkaars beschikbaarheid.

Uitgangspunt: een ieder doet ertoe

In het voorgaande heb ik laten zien dat het begrip vertrouwen verschillende connotaties heeft, met diverse cognitieve en emotionele dimensies. Ik zie vertrouwen als een (vierde) psychologische basisbehoefte die voorwaardelijk is voor autonomieontwikkeling, vergroting van de kwaliteiten van een persoon en voor verdieping en groei van verbondenheid. Vertrouwen gaat uit van het gegeven dat een ieder ‘ertoe doet’. Over het algemeen is dit besef in

het onderwijs slecht ontwikkeld. De beschreven deugden van geloof, hoop en liefde laten zien hoe belangrijk het is om te denken vanuit een overtuiging in de kracht en nut van een ander (geloof), hoe bepalend het is onderwijs uit te drukken in termen van ‘in-mogelijkheid-zijn’ (hoop) en hoe iedereen in het onderwijs zijn bestemming tegemoet kan treden door voor elkaar beschikbaar te zijn (liefde).

Opvoeding en onderwijs zie ik als een cyclisch proces van geven en ontvangen. Voor het vertrouwen geven en krijgen betekent dit dat, wanneer je vertrouwen krijgt, er ook iets van jou wordt verwacht. Vertrouwen verplicht. De ander verwacht van jou dat je jezelf ontwikkelt om aan de ander en de wereld dienstbaar te zijn. Krijg je als leraar vertrouwen en ruimte van de leidinggevende, dan zul je daar wat tegenover moeten stellen. Zonder vertrouwen van leidinggevendenden is elke vernieuwing gedoemd te mislukken. Een leerling zal zonder vertrouwen vanuit de leraar zijn licht zeker onder de korenmaat zetten.

Zonder vertrouwen gaat een ieder zijn eigen weg en zal er zeker geen sprake zijn van een collectieve beleving. Onderzoek heeft laten zien dat zo’n gezamenlijke beleving van doelmatigheid een belangrijke voorspeller is voor goed onderwijs. Vertrouwen is een belangrijke groeibevorderende factor. Vertrouwen maakt een wezenlijk onderdeel uit van het DNA van het onderwijs.

Dit is een excerpt uit het artikel ‘De kracht van vertrouwen en de ontwikkeling van mensen’.
De hele bijdrage is te lezen op het NIVOZ-forum:
www.nivoz.nl/forum
www.dolfvandenbergh.nl

Literatuur

- Banning, Bill W. J. M. (2015). Leraren, wat boeit jullie? Theoretisch en empirisch onderzoek naar roeping binnen het professioneel zelfverstaan. (Proefschrift). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Bloch, E. (2013). *Das Prinzip Hoffnung. Wunschbilder des erfüllten Augenblicks*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Brocks, T. (2011). Het goede schoolleven: Iemand denkt aan mij dus ik besta (intern memo). Oss: Titus Brandsmalyceum.
- Berg, Dolf van den (2014). Jezelf zijn. Over autonomie in het onderwijs. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Berg, Dolf van den (2015). Herstel van de pedagogische dimensie in de ontwikkeling van mens en wereld. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Berg, Dolf van den, Stevens, Luc & Vandenberghe, Roland (2013). Leidinggevende, wie ben je? Postmoderne visie op leidinggeven in het onderwijs. Garant: Antwerpen/Apeldoorn.
- Borgman, E. (2011). Overlopen naar de barbaren. Kampen: uitgeverij Klement/Pelckmans.
- Claasen, W. (2013). Pedagogisch handelen van leraren. Een theoretische en empirische verkenning op basis van een alledaagse deugdenbenadering. Proefschrift. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Luyten, W. (1962). *Existentiële fenomenologie*. Utrecht: AULA-boeken.
- Manen, M. van (1994). Pedagogy, virtue and narrative identity in teaching. *Curriculum Inquiry*, 4(2), 135-170.
- Ruyter, D. de & Kole, J. (2013). Over idealen en deugden in het onderwijs: beroepstrots met Droste-effect. In: R. Kneyber & J. Evers (Red.). *Het alternatief. Weg met de afrekencultuur in het onderwijs* (pp. 175-190). Amsterdam: uitgeverij Boom.
- Stevens, L. & Bors, G. (2013). *Pedagogische tact*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.